

پیش در آمد فلسفه‌ای برای هنر ایرانی

محمود خاتمی

استاد دانشگاه تهران

بهار ۱۳۹۰

سرشناسه :	خاتمی، محمود، ۱۳۴۱ -
عنوان و نام پدیدآور :	پیش درآمد فلسفه‌ای برای هنر ایرانی / محمود خاتمی.
مشخصات نشر :	تهران: موسسه تالیف، ترجمه و نشر آثار هنری، متن، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری :	۳۹۲ ص.
شابک :	۹۷۸-۹۶۴-۲۳۲-۱۰۶-۳
وضعیت فهرست نویسی :	فیا
موضوع :	هنر ایرانی
شناسه افزوده :	فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران، موسسه تالیف، ترجمه و نشر آثار هنری "متن"
رده بندی کنگره :	۱۳۹۰ پ ۹۲/خ ۷۷۸۰ NV
رده بندی دیویی :	۷۰۹/۵۵
شماره کتابشناسی ملی :	۲۳۱۰۹۷۸:

مؤسسه تالیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»

پیش درآمد فلسفه‌ای برای هنر ایرانی

محمود خاتمی

ویرایش فنی: عباس رکنی

صفحه‌آرا: مهمن رادمهر

طراح جلد: سعید زاشکانی

خوشنویسی روی جلد: استاد اکبر صابونچی‌راد

چاپ اول: بهار ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

قیمت: ۸۵۰۰۰ ریال

لیتوگرافی: فرایند گویا

چاپ: شرکت چاپ و نشر شادرینگ

ISBN: 978-964-232-106-3

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۳۲-۱۰۶-۳

کلیه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

مؤسسه: تهران - نه‌ای خیابان فلسطین جنوبی - خیابان لقمان دهم - بین بست بودرحمهر - شماره ۲۴ - مؤسسه تالیف، ترجمه و نشر آثار هنری

متن: تلفن: ۶۶۴۶۸۶۹۲-۴ - دورنگار: ۶۶۹۵۱۶۶۲ - صندوق پستی: ۱۳۷۷ - ۱۳۱۴۵

پست الکترونیک: art.publishing@yahoo.com

فروشگاه مرکزی: خیابان ولی‌عصر - ترسیده به چهارراه طالقانی - شماره ۱۵۵۰ - ساختمان مرکزی فرهنگستان هنر، تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۰

فروشگاه شماره ۲: خیابان ولی‌عصر - ضلع جنوب غربی پارک ساعی - شماره ۱۱۰۱ - فرهنگستان هنر - مرکز هنرپژوهی نقش جهان، تلفن:

۱۵۱۱۹۱۳۴۱۱ - دورنگار: ۸۸۵۵۳۹۱۵ - صندوق پستی: ۱۵۱۱۹۱۳۴۱۱

نشانی فروشگاه اینترنتی: www.matnpublishers.ir

فهرست مطالب

۷	پیشگفتار
	بخش نخست
۹	تمهید مبادی عام اندیشه هنر در فرهنگ ایرانی
	بهره نخست
۱۱	هنر و زیبایی در فرهنگ ایرانی
۱۳	فصل اول: هنر در فرهنگ ایرانی
۲۵	فصل دوم: زیبایی در فرهنگ ایرانی
۴۳	فصل سوم: هنر و زیبایی
	بهره دوم
۴۷	مبانی انسان‌شناسی هنر ایرانی
۵۱	فصل چهارم: فرایود انسان
۶۳	فصل پنجم: فروشد و فراشد انسان
	بهره سوم
۶۹	آگاهی زیبایی‌یک در هنر ایرانی
۷۳	فصل ششم: خیال
۹۳	فصل هفتم: دل و الهام هنری

فصل هشتم: تجربه زیبایی و کار هنری	۱۰۱
فصل نهم: خلاقیت هنری	۱۰۷
فصل دهم: فراشد هنرمند در کار هنری	۱۱۳

بخش دوم

تحلیل توصیفی هنر ایرانی	۱۱۷
بهره نخست	
ادوار هنر ایرانی	۱۱۹
فصل اول: هنر اخلاقی	۱۲۳
فصل دوم: هنر حماسی	۱۳۵
فصل سوم: هنر عرفانی	۱۴۹
بهره دوم	
هنرهای بزرگ ایرانی	۱۷۳
فصل چهارم: هنرهای بزرگ ایرانی	۱۷۵
فصل پنجم: معماری	۱۷۹
فصل ششم: نقاشی	۲۱۳
فصل هفتم: موسیقی	۲۳۱
فصل هشتم: شعر	۲۶۵
کتابنامه	۳۷۷
نمایه	۳۸۵

پیشگفتار

اندی قرن پیش، به روزگاری نو که عالم انسان دیگر شد، هنر هم همچون «آرس»^۱ با مبادی و رهیافت متفاوتی تجدید حیات کرد و معنایی نو یافت. بر همین پایه هم تجربه‌ای متفاوت از زیبایی آغاز شد و هنر نو از همین مایه خشت دیگر زد و عالمی با نسبت‌های تازه بنا نهاد. چنان‌که لازمه توسعه آگاهی روزگار نو بوده است، هنر نو نیز همپای سیاست و دانش و فناوری، خوب یا بد، به تدریج، شأن عام و ولایت تام یافت و در سودای جهانشمولی این دوران، جغرافیای فرهنگی ملل و نحل را درنوردید، و دیگر صورتهای تاریخی و بومی هنر را در ذیل و ظل خود گرفت، و به اقتضای زمان و زمینه در کار گسست یا استحاله تاریخی آنها شد.

باز، از چند سده پیشین بدین سو هم که همه شئون ایران، خواه ناخواه، در این جرگه آمد، از جمله، آثار رخنه هنر نو هم در بنیان هنر ایرانی هریک شد، و به تدریج در گذر زمان، سایه ولایت آن بر سر این ملک نیز گسترده تا آن که به فرجام در مبانی حکمت‌آمیز و حکمت‌آموز هنر ایرانی خلل افتاد، و سرانجام کار چنان شد که مصادیق هنر این ملک یا به تدریج استحاله شدند، و یا در کار خویش وامانده و، اگر به کلی هم از دست نشدند، از آینده و تاریخ خویش گسستند و به فروغ تک‌ستارگانی اینجا و آنجا دل‌خوش داشتند.

شرح این داستان دراز ولی نکته اصلی آن فی‌الجمله روشن است، و می‌طلبید که

۱. ars واژه لاتینی که در برابر texne (techné) یونانی وضع شد؛ و به ازای معنی متداول هنر هم که در دوران جدید مراد می‌شود نقل و وضع گردید.

برای درک هنر معاصر ایران و پرداختن فلسفه‌ای برای آن در این گسست و استحاله نظر شود. پیداست که بی‌بررسی و التفات تفصیلی به این گسست و استحاله، هر سخنی در هنر معاصر ایرانی از دید فلسفی ناتمام است؛ انجام این مهم هم با دو کار مهم تمهید می‌شود: نخست، باید تاریخ هنر گذشته ایران را، جدا از آنچه معمول مستشرقان است، واکاوی و مبانی اندیشه نهفته در آن را بازساخت و فرانهاد؛ دیگر، باید تاریخ و وجوه و کیفیت ورود، و نحوه نفوذ هنر جدید را به فرهنگ ایرانی واریسید و مبانی اندیشه نهفته در آن را برنهاد تا سبب این گسست و استحاله به تحلیل فلسفی و در بستری تاریخی بر آفتاب شود. پیداست که انجام این دو کار نه چنان آسان است که در بادی امر می‌نماید؛ و قطعاً هم از عهده یک تن بیرون و از کرده یک نامه افزون است.

با این همه، نامه حاضر به نوبه ناچیز خود کوشیده تا گامی پیش در کار نخست نهد، اما بی‌داعیه کمال انجام آن. این نامه، چنان‌که از نامش پیداست، پیشدرآمد این کار است. غرض هم همین است: تمهید مبادی عام اندیشه هنر ایرانی (بخش نخست)، و فرانهادن تحلیلی توصیفی از فرآیند زایش و بالایش آن تا آستانه تاریخی اولین نشانه‌های ورود هنر به معنی جدید کلمه به فرهنگ ایرانی در دوران صفوی (بخش دوم). در بخش نخست مفهوم هنر و زیبایی‌شناسی ایرانی با توجه به ریشه تاریخی و فکری فرهنگ ایرانی تحلیل می‌شود، و در بخش دوم اطلاق این مفهوم در ادوار و مصادیق هنر بزرگ ایرانی، یعنی هنری که به قوم ایرانی هویت و تعین تاریخی داده است، به شرح و توصیف می‌آید.

بن پایه مطالب این نامه نخست در مایه درسی به نام فلسفه هنر پی‌افتاد که قریب یک دهه پیش از این به سال ۱۳۷۸-۱۳۷۹ برای دانشجویان فلسفه دانشگاه تهران القا شد، و سپس با افزایش و پیرایش بدین شکل نگارش و ویرایش شد امید می‌رود که اگر دری وانمی‌کند دری هم فرو نهند، و اگر گرهی نمی‌گشاید گرهی هم یفزاید.

به ناچار حشوش بود در میسان
کرم کار فرمای و حشوش‌پوش^۱

قبا گر حریر است و گر پرنیان
تو گر پرنیانی نیابی مجوش

زمستان ۱۳۸۸

۱. سعدی، مصلح‌الدین؛ بوستان، تصحیح محمدعلی فروغی، تهران، آقبال، ۱۳۸۶. در سبب نظم کتاب.

بخش نخست

تمهید مبادی عام اندیشه هنر در فرهنگ ایرانی

این بخش به برخی از مهم‌ترین مبادی و مطالبی می‌پردازد که از دیرباز در بن اندیشه ایرانی نهفته بوده و می‌توانند تحلیل و فهم حکمت هنر ایرانی را مدد کنند و به یک تلقی فلسفی از آن راه برند. بدین منظور نخست، واژه و مفهوم هنر و زیبایی، و سپس نسبت آن دو بررسی می‌شوند؛ آن‌گاه، از آن رو که هنر رخدادی است برآمده از نسبت انسان و زیبایی، طرحی از تلقی اندیشه ایرانی در باب انسان ترسیم می‌شود تا در ضمن بر اندامهای باطنی انسان در برپایی این نسبت تأکید شود و مطالبی هم در مورد این نسبت و متعلق آن یعنی زیبایی گفته شود. بدین ترتیب این بخش شامل سه بهره است:

بهره نخست: هنر و زیبایی در فرهنگ ایرانی؛

بهره دوم: مبانی انسان‌شناسی هنر ایرانی؛

بهره سوم: آگاهی زیبایی‌یک در هنر ایرانی.